

УДК 336.77

А. М. Пісьмаченко,
д. н. держ. упр., професор кафедри обліку і аудиту,
Академія митної служби України
А. В. Бабенко,
к. е. н., доцент кафедри обліку і аудиту,
Академія митної служби України
І. В. Яковенко,
старший викладач кафедри обліку і аудиту,
Академія митної служби України

ВИКОРИСТАННЯ ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ АНАЛІЗУ І ОЦІНКИ ЯКОСТІ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ АКТИВНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ БАНКІВ

Сучасні умови здійснення господарської діяльності передбачають активне залучення суб'єктами підприємництва позичкових коштів, лєвова частка з яких забезпечується спеціальними фінансовими установами — банками. Проте процедура надання банківського кредиту є досить складною, а прийняття рішення щодо кредитування клієнтів відрізняється великою мірою відповідальності та базується на даних аналізу кредитного портфеля банку й ризиків неповернення кредитів. Алгоритм оцінки якості кредитного портфеля та визначення кредитних ризиків розкриваються у даній статті.

The modern terms of realization of economic activity foresee the active bringing in business of the borrowed money entities, a lion's share from which is provided the special financial institutions — jars. However much procedure of extension of bank credit is difficult enough, and a decision-making in relation to crediting of clients differs in a large measure responsibility and is based on information of analysis of credit brief-case of bank and risks of failure to return of credits. The algorithm of estimation of quality of credit brief-case and determination of credit risks opens up in this article.

Ключові слова: кредитний портфель, позики банків, кредитні ризики, активні банківські операції.

Key words: credit brief-case, loans of banks, credit risks, active bank transactions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Грошово-кредитна політика України спрямована на забезпечення народного господарства економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування й розвитку економіки [1].

Одним із основних джерел отримання позикового капіталу для підприємств є банківські кредити. За рахунок короткострокових кредитів суб'єкти господарювання можуть вирішити тимчасові фінансові труднощі, що виникають у зв'язку із витратами виробництва, за рахунок довгострокових кредитів вони, як правило, формують основні виробничі фонди. Використання залученого капіталу дає змогу підприємству нарощувати економічний по-

тенціал і забезпечувати більш ефективне використання власного капіталу, що призводить до підвищення ринкової вартості підприємства. Але необхідно пам'ятати, що позиковий капітал дає віддачу у формі прибутку лише за умови прийняття оптимальних управлінських рішень як зі сторони позикодавця, так і зі сторони, що користується позиковою сумою. Ось чому в ринковій економіці дуже важливу роль відіграє наявність на підприємствах та в банках відповідних служб і підрозділів, які можуть приймати правильні рішення щодо раціонального розміщення ресурсів, акумульованих банками, й ефективного використання позикового капіталу підприємствами, визначати конкретні шляхи практичного здійснення цих завдань через створення чіткої системи управлінського обліку.

Для реєстрації господарських операцій банку використовується План рахунків, який розроблено відповідно до загальноприйнятих у міжнародній практиці принципів, міжнародних стандартів та національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку. Він надає можливість відображати господарську діяльність банку як чітко впорядковану процедуру послідовної реєстрації фактів у достатньо деталізованому вигляді завдяки застосуванню системи синтетичних та аналітичних рахунків та доповнення їх загальними і спеціальними параметрами. Але навіть за такої деталізації облікової інформації не завжди можна отримати повну інформацію про зміст операцій, проведених банком, а через це і про реальні напрями залучення і розміщення коштів. Так, з метою залучення ресурсів для подальшого кредитування банком можуть здійснюватися операції з продажу цінних паперів чи відкриття термінового депозиту; залучення міжбанківського кредиту може використовуватися для поповнення залишку готівки тощо. У підсистемі фінансового обліку витрати за даними операціями будуть відображені на одних рахунках, а доходи — на інших, що неминуче призведе до втрат реальної картини як за вартістю, так і за прибутковістю окремих операцій. Тому для формування реальної картини потрібен аналіз змісту кожної конкретної операції, що дає можливість виявити реальні напрями залучення і використання коштів. Для виконання цього завдання необхідне функціонування підсистеми внутрішнього управлінського обліку, що допоможе відобразити реальний економічний сенс кожної операції, незважаючи на специфіку її відображення в балансі й звіті про прибутки і збитки банківської установи.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМИ

Велика робота щодо уніфікації ведення фінансового обліку в банках та його відповідності міжнародним і національним стандартам, застосування положень нормативно-законодавчих актів у практичній діяльності з усіх напрямів ведення обліку проводяться Національним банком України. Теоретичні та практичні питання організації діяльності в банківських установах та відображення її результатів у бухгалтерському обліку розглядалися в працях таких науковців і дослідників, як Л.М. Кіндрацька, О.І. Кіреєв, В.М. Остапович, А.А. Мещеряков, А.М. Герасимович, Т.В.Кривов'яз та інших. Проте питанням управлінського обліку в таких роботах надано недостатню увагу, деякі питання, що розглядалися вже раніше, мають суперечливий характер і не мають конкретних пропозицій.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розгляд теоретичних та методичних підходів до створення системи управлінського обліку кредитних операцій на основі застосування аналітичних процедур щодо оцінки якості кредитного портфеля банків, організації самого кредитного процесу та розгляду можливості застосування облікової інформації, що надається фінансовим обліком банківської установи для потреб управління.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Кредитування є найважливішим напрямом здійснення банком активних операцій. Кредитні операції приносять банкам найбільшу суму доходу, але пов'язані з високим ризиком втрат від непогашення кредиту і несплати нарахованих відсотків. Велика частина проблемних та сумнівних кредитів може серйозно підірвати позиції банку на ринку кредитних ресурсів. Втім ризик — це невід'ємна складова банківської діяльності. Для підвищення дохідності кредитних операцій банки повинні вести продуману та гнучку кредитну політику, яка залежить від якісної облікової інформації. Організація кредитного процесу ґрунтується на чіткому функціональному розмежуванні обов'язків кредитного персоналу, що дозволяє домагатися високого професіоналізму, уникати помилок при прийнятті управлінських рішень, перемогти в конкурентній боротьбі.

Організація кредитного процесу включає декілька стадій:

- формування кредитної політики;
- здійснення кредитного обслуговування клієнтів;
- визначення рейтингу виданих позичок і аналіз кредитного портфеля банку;

- організацію контролю за дотриманням умов кредитної угоди;
- визначення процедури ухвалення рішення по позиції;
- розробку правил оформлення кредитної угоди;
- юридичний супровід процесу видачі позички.

Для реалізації кожної зі стадій необхідні спеціальні знання і навички. Тому для різних банків, що відрізняються обсягами роботи, кадровим складом, накопиченим досвідом, колом клієнтів й ін., не може бути єдиної схеми організації кредитного процесу.

З міжнародної практики відомо, що банки зазвичай мають такі спеціальні підрозділи, що забезпечують кредитний процес:

- відділ кредитної політики і маркетингу;
- відділ кредитного аналізу;
- кредитний відділ;
- відділ позичкової документації.

Безпосередньо відділ кредитного аналізу призначений для збору інформації про фактичних і потенційних клієнтів, їхнє фінансове положення і платоспроможність, про перспективи розвитку галузі, до якої належить позичальник; аналізу кредитного портфеля банку; підготовки засідань кредитного комітету і реєстрації його рішень.

Кредитний відділ веде безпосередню роботу з клієнтами з питань кредитування. Усередині відділу виділяються спеціальні групи з обслуговування різних типів клієнтів: розглядають можливість видачі позики; здійснюють оцінку ризику запитуваної позики; вибирають конкретний вид кредиту.

Аналіз діяльності банку є одним із найважливіших напрямів економічної роботи. У цьому аспекті велике значення має правильна організація роботи як на мікрорівні, тобто в окремому банку, так і на макрорівні (у банківській системі), на основі якої НБУ визначає:

- основні напрями грошово-кредитної політики;
- прогнозовану ситуацію на кредитних ринках країни;
- висновок про стійкість і надійність банківської системи в цілому;
- виконання банками встановлених стандартів і нормативів.

Здійснення аналізу діяльності банку включає наступні етапи.

1. Аналіз стану обліку і звітності.
2. Аналіз банківського балансу.
3. Аналіз стану договорів.

При оцінці стану і результатів діяльності банку необхідно: здійснити аналіз структури активних і пасивних операцій, визначити значення показників, що характеризують достатність капіталу, ліквідність балансу банку і виконання нормативів,

установлених НБУ, провести аналіз прибутковості діяльності банку.

Для проведення аналізу структури активних операцій банку, аналізу структури кредитного портфеля банку, аналізу структури залучених коштів банку, аналізу достатності капіталу, аналізу прибутків банку, аналізу впливу суми наданих кредитів і процентної ставки за кредит на суму отриманих відсотків, аналізу прибутку банку від кредитної діяльності, аналізу прибутковості банку з річного звіту використовуються дані бухгалтерського обліку, фінансової звітності, дані розрахунків управлінського обліку, які проводяться кожним банком за власною методикою.

Разом з тим, фінансовий бухгалтерський облік не має можливості забезпечити оперативною інформацією всіх керівників, відповідальних за конкретні сфери банківського бізнесу. За деякими дослідженнями інформаційних систем банків, до 40 — 50% інформації в інформаційному потоці є надмірною, і в той же час в обліку не вистачає близько 50% необхідної інформації для управління діяльністю [2].

З переходом до формування ринкових відносин розпочався процес становлення якісно нового інформаційного поля діяльності банку. Це зумовило методичний поділ системи бухгалтерського обліку на підсистеми: фінансову; управлінську; податкових розрахунків. Формування інформації в межах кожної підсистеми забезпечує активну взаємодію системи бухгалтерського обліку із зовнішнім середовищем у процесі використання користувачами потрібної інформації. Так, функціонування підсистеми фінансового обліку націлене на формування достовірної інформації про діяльність банку і її результатів. Формування інформаційної бази для складання податкової звітності ґрунтується на прийомах і способах обліку валових доходів та валових витрат, різниці між якими складає базу оподаткування — податковий прибуток. Це підтверджує потребу ведення податкового обліку, тобто функціонування підсистеми податкових розрахунків [3].

У підсистемі управлінського обліку доходи і витрати розглядаються за всіма фактами їх виникнення, інформація деталізується за структурними підрозділами, що забезпечує процедуру розрахунку ефективності їх діяльності, тобто визначення внеску кожного підрозділу до загального результату діяльності банку за звітний період. Порівнюючи планові та фактичні дані (особливо за доходами і витратами), а далі — за структурними підрозділами і банком загалом, отримують управлінську інформацію високого рівня деталізації, що є необхідною умовою

прийняття ефективних управлінських рішень

Характерною рисою управлінського обліку є взаємозв'язок його складових: планування, облік, аналіз, контроль і регулювання. Обліковий компонент — тільки один з елементів цього взаємозв'язку, він складає інформаційну основу управління внутрішньою діяльністю банку, впливаючи на його стратегію і тактику. Безперечно, кожний банк самостійно буде розробляти форми внутрішньої управлінської звітності та використовувати для її складання власні методи і прийоми, групуючи її за різними критеріями — за видами продуктів або послуг, центрами відповідальності чи за категоріями клієнтів. Методика управлінського обліку за центрами відповідальності визначає класичну аналітичну систему банківського обліку, що базується на централізованому зборі даних про прямі й накладні витрати, а потім на розподілі накладних (непрямих) витрат на окремі банківські продуктами, одним з яких є надання кредитів. На наш погляд, одним із аспектів розробки управлінського обліку щодо кредитних операцій є створення їх класифікатора в залежності від типу бізнесу, виду діяльності, на який видається кредит, типу валюти, терміну погашення, забезпеченості та інших умов. Аналіз кредитних відносин банків із галузевими підприємствами свідчить про те, що комерційні банки не враховують специфіки сезонної роботи багатьох галузей вітчизняної економіки. Кредити, як правило, надаються на незначні терміни, чим створюються умови неплатоспроможності підприємств-позичальників із усіма негативними наслідками. З іншої сторони, на сьогодні відчувається недостатність довгострокових кредитних ресурсів зі сторони комерційних підприємств. Таким чином, створюється ситуація, коли в результаті взяття кредиту зростає заборгованість за отриманим кредитом, для погашення якої підприємство знову змушене брати кредит. Тому в банках повинні бути розроблені "плаваючі" графіки розрахунків з банком. Може застосовуватися практика відстрочення погашення кредиту з підвищенням відсоткової ставки, але тільки в особливих випадках, коли у позичальника виникають тимчасові фінансові труднощі через непередбачувані умови, але він приймає відповідні заходи з їх усунення. Таке відстрочення може оформлятися додатковою угодою між позичальником та банком, яка є невід'ємною частиною кредитної угоди.

Щодо аналізу структури активних операцій, то його можна поділити на якісний і кількісний. У випадку здійснення якісного аналізу визначається перелік активних операцій

Таблиця 1. Аналіз структури активних операцій банку

Види активів	Сума, грн.	Структури %
Каса	134070	1,4
Кор. рахунки банків	474360	5,1
Кор. рахунок у НБУ	2085190	22,5
Кредити видані – усього, у т. ч.	4576500	49,4
короткострокові	3067110	33,1
Основні кошти і будівельні матеріали	169460	1,8
Дебітори	487870	5,3
Цінні папери	80080	0,9
Витрати	250700	2,7
Валютна позиція	896400	10,0
Інші активи	100330	1,0
Усього активів	9254960	100,0

(напрямів використання коштів банку) на момент проведення аналізу. Розглянемо методику такого аналізу на прикладі активних операцій одного із відділів банку в м. Дніпропетровськ. У структурі активних операцій банку найбільша питома вага має кредитна діяльність — 49,4%, у тому числі надання короткострокових кредитів 33,1%. Банк є платоспроможним, оскільки кошти на кореспондентському рахунку в НБУ складають 22,5%. Витрати банку мають незначну питому вагу в структурі активних операцій — 2,7%.

Отже, активи банку складаються в основному з позик клієнтів. Безнадійні борги за цими позиками заповінують банку збитки, особливо в тому випадку, якщо кредити недостатньо забезпечені.

Кредитний портфель — це характеристика структури і якості виданих позичок, класифікованих за визначеними критеріями. Одним із таких критеріїв, що застосовується на практиці, є ступінь кредитного ризику. За цим критерієм визначається якість кредитного портфеля. Аналіз і оцінка якості кредитного портфеля дозволяє менеджерам банку управляти його позичковими операціями.

При формуванні кредитного портфеля необхідно враховувати такі ризики:

- кредитний ризик — при якому позичальники можуть бути не в змозі погасити свій борг;

- ризик ліквідності — при якому в банку виявиться недостатньо коштів для виконання платіжних зобов'язань у встановлені терміни;

- процентний ризик — ризик змін процентних ставок, що негативно позначаються на прибутку банку.

Кредитний ризик повинен контролюватися для підтримки його на відповідному рівні. Цього рівня банк досягає за допомогою ефективного керування кредитами, а також таких заходів:

- кредити надаються тільки тим позичальникам, кредитоспроможність яких перевірена і є задовільною;

- кредитна угода укладається таким чином, щоб виключити мож-

ливість невиконання її умов;

- постійний контроль виплати відсотків і погашення основної суми боргу;

- застосування відповідних заходів, якщо платежі за наданими кредитами переходять у категорію прострочених.

Зважаючи на те, що в активних операціях банку найбільша питома вага припадає на кредитну діяльність, що є ризикованою для банку, виникає необхідність в аналізі кредитного портфеля банку (табл. 2).

Структура кредитного портфеля банку може вважатися задовільною в тому випадку, якщо питома вага кредитів без забезпечення, сумнівних для повернення, прострочених і пролонгованих складає не більше ніж 50%. У такому випадку банк проводить ризиковану кредитну політику.

Основоположними моментами в керівництві кредитним портфелем банку є вибір кредиторів та оцінка якості окремо взятої позички. На даний час приймаються два головних критерії: ступінь можливості повернення позички і фактичний фінансовий стан із погашенням раніше виданих позичок.

З погляду забезпечення повернення позичок НБУ пропонує виділити три групи кредитів, що різняться за ступенями ризику:

- перша група — забезпечені позички;

- друга група — недостатньо забезпечені позички;

- третя група — незабезпечені позички.

Другий критерій класифікації відбиває фактичний стан із погашенням раніше виданих позичок. У цьому зв'язку виділяють 5 груп кредитів:

- 1 — позички, що повертаються в термін;

- 2 — позичка, із прострочена заборгованість терміном до 30 днів;

- 3 — від 30 до 60 днів;

- 4 — від 60 до 180 днів;

- 5 — понад 180 днів.

З урахуванням зазначених критеріїв НБУ пропонує виділяти п'ять груп кредитів, що диференціюється рівнем відрахувань у резервний фонд банку.

Таблиця 2. Аналіз структури кредитного портфеля банку

Вид забезпечення	Сума, грн.	Структура, %
Усього виданих кредитів	808290	100
у тому числі:		
гарантовані іншими банками	45670	5,6
гарантовані Урядом України	-	-
прострочені	79220	9,8
продовговані	659730	81,7
сумнівні для повернення	23670	2,9

Фахівці банку визначають також структуру кредитного портфеля в розрізі класифікованих позичок, тобто підсумовують усі позички однієї групи й одержують дані обсяги кожної групи, а також кредитного портфеля банку в цілому на відповідну дату.

Після цього визначається сукупний ризик кредитного портфеля банку шляхом множення суми кредитів за кожною групою на відповідний відсоток ризику. На 1.01.2008 р. структура кредитів даного банку має такий вигляд: (тис. грн.):

1-я гр. _____	1500,0
2-я гр. _____	2300,0
3-я гр. _____	800,0
4-я гр. _____	700,0
5-я гр. _____	1300,0
Разом: _____	6600,0

Використовуючи коефіцієнти ризику кожної групи позичок, одержуємо сукупний ризик кредитного портфеля банку на 1.01.2008 р.:

$$(1500 \times 2\%) + (2300 \times 5\%) + (800 \times 30\%) + (700 \times 75\%) + (1300 \times 100\%) = 2200 \text{ тис. грн.}$$

На наступному етапі необхідно проаналізувати чинники, що викликали погіршення якості кредитного портфеля. Такі чинники можуть бути пов'язані як із зміною фінансового стану позичальників, так і з погіршенням можливості повернення позичок при використанні заставного права, гарантії або страхування. В подальшому керівництвом кредитного портфеля здійснюється формування достатніх резервних фондів.

У нашому випадку банк зобов'язаний сформувати резервний фонд у розмірі не менше 2200 тис. грн. Аудитори повинні підтвердити повноту формування зазначеного резерву.

На заключному етапі менеджери банку на основі розгляду сформованої структури кредитного портфеля і чинників, що викликали її зміну, розробляють заходи з формування кредитної політики банку на перспективу. До них належать: зміни в цільовій спрямованості позичок або сфер вкладення кредитних ресурсів, одержання додаткових гарантії, посилення попереднього і наступного контролю за виконанням умов кредитного договору, поліпшення тих або інших елементів організації кредитного процесу.

Внутрішньобанківський контроль за якістю кредитного портфе-

ля і факторами ризику є одним із найважливіших напрямів внутрішньобанківської роботи. Цю роботу необхідно розглядати не тільки з погляду економічної безпеки банку, у зв'язку з учиненням яких-небудь зловживань його службовцями або несумлінними клієнтами, але і як засіб визначення стану ліквідності банківських операцій, ступеня концентрації їхньої ризикованості, ефективності розміщення власних і притягнутих коштів. Інакше кажучи, аналітичний внутрішньобанківський контроль необхідно розглядати як систему керівництва факторами ризиків, а також як інструмент прогнозування і здійснення ефективної грошово-кредитної політики банку. Як перший, так і другий аспекти внутрішньобанківської системи контролю спрямовані на підтримку стабільної роботи банківського закладу.

ВИСНОВКИ

Важливість даних питань полягає в тому, що в процесі активних кредитних операцій формується елемент ліквідності кредитного портфеля банків, а за правильно розміщені кредитні ресурси вони одержують відсотки, що є основним джерелом прибутку. Формування якісного кредитного портфеля банку має вирішальне значення для його рентабельної роботи і надійності як партнера у фінансово-господарській діяльності. Система аналізу може бути використана як робітниками банку для розробки оптимальних систем щодо керівництва кредитними ризиками і на цій основі удосконалення кредитної діяльності, так і відповідними контролюючо-ревізійними службами при проведенні перевірок заходів щодо вивчення діяльності банку. Аналіз кредитної діяльності банку містить:

— оцінку ефективності банківських аналітичних систем керівництва кредитними ризиками (розробляється з урахуванням структури і видів кредитних ризиків кредитного портфеля конкретного банку);

— оцінку якості можливого ризику, його правильну класифікацію в плані покриття і достатності існуючих резервів для покриття фактичного і потенційного збитку;

— прогноз рентабельності проведених кредитних операцій і об-

ґрунтування відповідності прибутку ступеня кредитних ризиків;

— визначення ступеня, особливостей і типу концентрації ризиків кредитного портфеля.

Оскільки визначені збитки, пов'язані з кредитами, є неминучими, то наявність відповідної системи контролю і процедури прийняття рішень про надання кредитів дає можливість знизити ризик збитків. Прогноз припустимих ризиків кредитних операцій повинний базуватися на системі контролю і процедурі надання, покликаних захищати банківські резерви і капітал, обмежувати ризики до контрольованих рівнів. Ці системи і процедура припускають глибокий аналіз кількісних кредитних чинників, що відповідно відображають якість припустимих ризиків.

Для попередження погіршення якості кредитного портфеля в процесі концентрації тих або інших видів кредитів, у тому числі в залежності від періодичності діяльності, банк повинний оперативним чином визначати рівень ризиків і коригувати балансову вартість кредитів шляхом створення спеціальних резервів для покриття можливого збитку. На основі цього будується прогноз перспектив і методів підтримки ліквідності операцій, що складають кредитний портфель, а за необхідності й санації кредитної діяльності банку.

Слід зазначити, що при правильній організації роботи і взаємодії відповідних служб банку ризики можна звести до мінімуму, але жоден із ризиків не може бути усунутий цілком. Водночас, надмірна обережність може позбавити банк прибуткових можливостей, але в той же час надмірна, непродумана ризикованість створює для банку загрозу втрати не тільки прибутку у вигляді відсотків за наданими кредитами, але й кредитні кошти.

Література:

1. Аржевітін С. Упередень десятирічного ювілею. Штрихи до історії розвитку вітчизняної банківської системи за роки державної незалежності // Вісник НБУ. — 2002. — № 2. — С. 41—51.
2. Гагаріна С.А. Деякі аспекти організації управлінського обліку в комерційних банках // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: 36. наук. праць. — Т. 5. — Суми: ВВП "Мрія — 1" Лтд, 2002.
3. Кіндрацька Л.М. Бухгалтерський облік у банках України: підручник / Київський національний економічний ун-т. — 2-е вид., доп. і перероб. — К., 2001. — 636 с.
4. "Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України", постанова Правління Національного банку України від 18. 06. 2003 р. № 255.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2010 р.